आदर्श-प्रश्नपत्रम्

संस्कृतम् (ऐच्छिक)

कक्षा - द्वादश (XII)

समय- होरात्रयम् **पूर्णाङ्काः-100**

खण्डः - 'क' (40)

1. **(क) अधोलिखितस्य गद्यांशस्य सरलार्थं हिन्दी/आङ्ग्ल/संस्कृतभाषायां लिखत।** 5

भवादृश एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम्। अपगतमले हि मनसि विशन्ति सुखेनोपदेशगुणाः। हरति अतिमलिनमपि दोषजातं गुरूपदेशः। गुरूपदेशश्च नाम अखिलमलप्रक्षालनक्षमम् अजलं स्नानम्। विशेषेण तु राज्ञाम्। विरला हि तेषामुपदेष्टारः। राजवचनमनुगच्छति जनो भयात्। उपदिश्यमानमपि ते न शृण्वन्ति। अवधीरयन्तः खेदयन्ति हितोपदेशदायिनो गुरून्।

(ख) अधोलिखितस्य श्लोकस्य सरलार्थं हिन्दी/आङ्ग्ल/संस्कृतभाषायां लिखत। 5

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटी करोति।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः।।

2. **(क) अधोनिर्दिष्टेषु गद्यांशेषु कस्यचित् एकस्य हिन्दी/आङ्ग्ल/संस्कृतभाषायां सप्रसङ्गं व्याख्या कुरुत।** 5

(*i*) मनुष्याणां हिंसावृत्तिस्तु निरवधिः। पशुहत्या तु तेषाम् आक्रीडनम्। केवलं विक्लान्तचित्तविनोदाय महारण्यम् उपगम्य ते यथेच्छं निर्दयं च पशुघातं कुर्वन्ति। तेषां पशुप्रहारव्यापारमालोक्य जडानामपि अस्माकं विदीर्यते हृदयम्।

(*ii*) अहो असारोऽयं संसारः, कदा कस्य किं भविष्यतीति न ज्ञायते। यच्चोपार्जितानां वित्तं तदपि दानभोगैर्विना सफलं न भवति।

(*iii*) तावदकस्मादुत्थितो महान् झञ्झावातः। एकः सायं समयप्रयुक्तः स्वभाववृत्तोऽन्धकारः, स च द्विगुणितो मेघमालाभिः। झञ्झावातोद्धूतैः रेणुभिः शीर्णपत्रैः कुसुमपरागैः शुष्कपत्रैश्च पुनरेष द्वैगुण्यं प्राप्तः।

(ख) अधोलिखितेषु पद्यांशेषु कस्यचित् एकस्य सप्रसङ्गं हिन्दी/आङ्ग्ल/संस्कृत-भाषायां व्याख्या कुरुत। 5

(*i*) विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं स ह।
अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते।।

(*ii*) न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत्।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः।।

(*iii*) यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तं
लोकेन चैतन्यमिवोष्णरश्मेः।।

3. **(क) अधोलिखितयोः कयोश्चिद् द्वयोः पद्यांशयोः संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषायां भावार्थं लिखत।** **2½ × 2 = 5**

(*i*) सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः
कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा।

(*ii*) वृणते हि विमृश्यकारिणं
गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः।

(*iii*) निजहृदिविकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः।

(ख) अधोलिखितयोः गद्यनाट्यांशयोः संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषायां भावार्थं लिखत। **2½ × 2 = 5**

(*i*) सुलभसौख्यमिदानीं बालत्वं भवति।

(*ii*) यथैव सफलतायाः मूर्तिः सम्मुखमागच्छन्ती विलोक्यते तथैव क्रूरोऽयं किन्तुर्मध्ये प्रविश्य सर्वं विनाशयति।

4. **(क) अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानां पूर्णवाक्येन उत्तराणि लिखत।** **3 × 2 = 6**

पृथिव्याः सप्तभेदाः। ते च भेदाः सप्तपुटान्युच्यन्ते। तानि च पुटानि अतल-वितल-सुतल-तलातल-रसातल-महातलपातालाख्यानि। अस्मन्मतेऽपि सप्तभेदाः। यथास्मद्वेदे श्रूयते परमेश्वरो यथा सप्तगगनानि तद्वत् पृथिव्याः सप्तविभागान् कृतवान्। अथ पृथिव्याः विभागनिरूपणं यत्र लोकास्तिष्ठन्ति। तस्याः दार्शनिकैः सप्तधा विभागः कृतस्तान् विभागान् सप्त अ अक्लिम इति वदन्ति। एतान् खण्डान् पलाण्डुत्वग्वदुपर्यधो भावेन न ज्ञायन्ते, किन्तु निःश्रेणीसोपानवज्जानन्ति।

(*i*) पृथिव्याः कति भेदाः?

(*ii*) अस्मद्वेदे किं श्रूयते?

(*iii*) पृथिव्याः विभागनिरूपणविषये दार्शनिकानां किं मतम्?

4. **(ख) अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तराणि लिखत।** **1 × 4 = 4**

(*i*) कौत्सः कस्य शिष्य आसीत्?

(*ii*) केषाम् उपदेष्टारः विरलाः सन्ति?

(*iii*) श्रीनायारस्य पार्श्वे कया पत्रं प्रेषितम्?

(*iv*) वाक्यमध्ये प्रविश्य सर्वं कार्यं केन विनाश्यते?

खण्डः – 'ख' (20)

5. **अधोलिखितानां प्रश्नानामुत्तराणि हिन्दी/आङ्ग्ल/संस्कृतभाषया देयानि।** **5 × 4 = 20**

(अ) (*i*) वेदाः कति सन्ति? तेषां नामानि लिखत। **2**

(*ii*) वेदाङ्गस्य कोऽर्थः? वेदाङ्गानां नामानि च लिखत। **3**

(आ) (*i*) रामायणस्य रचयिता कः आसीत्? **1**

(*ii*) महाभारते कति पर्वाणि? तस्य रचनाकारश्च कः? **2**

(*iii*) श्रीमद्भगवद्गीतायां केन कं प्रति उपदेशः प्रदत्तः? **2**

(इ) (*i*) कीदृशी रचना पद्यमिति कथ्यते? 1

(*ii*) रघुवंशमहाकाव्यम् कस्य कवेः रचना अस्ति? 1

(*iii*) बाणभट्टस्य प्रसिद्धतमः गद्यग्रन्थः कः? 1

(*iv*) पदलालित्यं कस्य प्रसिद्धम्? तस्य रचनायाः नाम च लिखत। 2

(ई) (*i*) कालिदासः कति नाटकानि अलिखत्? तेषां नामानि च लिखत। 2

(*ii*) प्रतिमानाटकम् कस्य रचना अस्ति? 1

(*iii*) बृहत्त्रयीकाव्येषु केषां कवीनां रचनाः सम्मिलिताः सन्ति। 2

खण्डः – 'ग' (20)

6. **(क) अधोलिखितेषु त्रयाणां छन्दसां लक्षणानि सोदाहरणं लिखत।** 3 × 2 = 6

(*i*) उपेन्द्रवज्रा (*ii*) मालिनी

(*iii*) शिखरिणी (*iv*) वसन्ततिलका

(ख) अधोलिखितश्लोकेषु छन्दसां निर्देशं कुरुत। 4 × 1 = 4

(*i*) वत्सायाश्च रघूद्वहस्य च शिशावस्मिन्नभिव्यज्यते।
संवृत्तिः प्रतिबिम्बतेव निखिला सैवाकृतिः सा द्युतिः।।

(*ii*) यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः।
सः यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते।।

(*iii*) केयूराणि न भूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वलाः,
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्द्धजाः।

(*iv*) तमध्वरे विश्वजिति क्षितीशं
निःशेषविश्राणित कोषजातम्।
उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी
कौत्सः प्रपेदे वरतन्तुशिष्यः।।

7. **(क) अधोलिखितेषु अलङ्कारेषु केषाञ्चित् त्रयाणां सोदाहरणं लक्षणानि लिखत।** 3 × 2 = 6

(*i*) यमकम् (*ii*) अनुप्रासः

(*iii*) रूपकम् (*iv*) उपमा

(ख) अधोलिखितेषु पङ्क्तिषु अलङ्काराणां निर्देशं कुरुत। 4 × 1 = 4

(*i*) रमते न मरालस्य मानसं मानसं विना।

(*ii*) यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तं
लोकेन चैतन्यमिवोष्णरश्मेः।

(*iii*) तावत् कोकिल विरसान् यापय दिवसान् वनान्तरे निवसन्।
यावन्मिलदलिमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति।।

(*iv*) वत्सायाश्च रघूद्वहस्य च शिशावस्मिन्नभिव्यज्यते।
संवृत्तिः प्रतिबिम्बतेव निखिला सैवाकृतिः सा द्युतिः।।

खण्डः - 'घ' (10)

8. (क) 1. **अधोलिखितेषु पेदषु केषाञ्चित् त्रयाणां पदानां विग्रहं कुरुत।** 3 × 1 = 3

(*i*) उपात्तविद्य: (*ii*) उपकरणसम्भार:

(*iii*) पितरौ (*iv*) प्रत्येकम्

2. **अधोलिखितयोः विग्रहवाक्ययोः समस्तपदानि विलिख्य समासनाम च लिखत।** 2 × 1 = 2

(*i*) अष्टानाम् अध्यायानां समाहार:।

(*ii*) कर्मसु नैपुण्यम्।

(ख) 1. **अधोलिखितपदानां प्रयोगं कृत्वा संस्कृतेन वाक्यं रचयत।** 3 × 1 = 3

(*i*) मह्यम् (*ii*) विद्यालये (*iii*) संस्कृतम्

2. **अधोलिखितपदे प्रयुज्य वाक्यरचनां कुरुत।** 2 × 1 = 2

सह, नम:

खण्डः - 'ङ' (10)

9. **अधोलिखितेषु विषयेषु कमप्येकं विषयमवलम्ब्य पञ्चदशवाक्यपरिमितं निबन्धं लिखत।** 10

(*i*) छात्रजीवनम्

(*ii*) विद्यालयस्य वार्षिकोत्सव:

(*iii*) पर्यावरणसंरक्षणम्

(*iv*) महाकवि: कालिदास:

(*v*) आदिकाव्यं रामायणम्

संस्कृत (ऐच्छिक) कक्षा – द्वादश XII

अंक योजना

प्रश्न	संभावित उत्तर		अंक विभाजन
1. (क)	गद्यांशस्य सरलार्थः (अत्र लेखनम् अनपेक्षितम्)		5
1. (ख)	श्लोकस्य सरलार्थः		5
2. (क)	गद्यांशस्य सप्रसङ्गं व्याख्या	प्रसङ्ग–1, व्याख्या–4	5
2. (ख)	श्लोकस्य सप्रसङ्गं व्याख्या	प्रसङ्ग–1, व्याख्या–4	5
3. (क)	द्वयोः पद्यांशयोः भावार्थः	2½ + 2½	5
3. (ख)	द्वयोः नाट्यांशयोः भावार्थः	2½ + 2½	5
4. (क) उत्तराणि	1. सप्तभेदाः	3	6
	2. परमेश्वरः सप्तगगनानिवत् पृथिव्याः सप्तविभागान् कृतवान्	3	
	3. दार्शनिकाः पृथिव्याः खण्डान् निःश्रेणीसोपानवञ्जानन्ति	3	
4. (ख) उत्तराणि	1. वरतन्तोः	1	4
	2. राज्ञाम्	1	
	3. मेर्या	1	
	4. किन्तुना	1	
5. (अ) उत्तराणि			
	(*i*) चत्वारः, ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, अथर्ववेदः, सामवेदः	1 + 1	5
	(*ii*) वैदिकसाहित्यसम्बद्धशास्त्राणि वेदाङ्गानि कथ्यन्ते	1	
	वेदाङ्गानि–शिक्षा, कल्पः, निरुक्तम्, व्याकरणम्, छन्दः ज्योतिषम् च	2	
(आ)	(*i*) बाल्मीकि	1	5
	(*ii*) अष्टादशपर्वाणि, व्यासः	1 + 1 = 2	
	(*iii*) श्रीकृष्णेन अर्जुनप्रति	2	
(इ)	(*i*) छन्दोयुक्ता रचना	1	5
	(*ii*) कालिदासस्य	1	
	(*iii*) कादम्बरी	1	
	(*iv*) दण्डिनः, दशकुमारचरितम्	1 + 1	
(ई)	(*i*)त्रीणि। अभिज्ञानशाकुन्तलम्, मालविकाग्निमित्रम्, विक्रमोर्वशीयम्	1 + 1	5
	(*ii*)भासस्य	1	
	(*iii*) त्रयाणां कवीनाम्–भारवेः, माघस्य श्रीहर्षस्य च	2	

6. (क) छन्दसां लक्षणानि उदाहरणानि च लेखनीयानि।		लक्षणाय–1 उदाहरणाय–1	3 × 2 = 6
(ख) छन्दसां निर्देश:			
(*i*) शार्दूलविक्रीडितम्	(*ii*) अनुष्टुप्		
(*iii*) शार्दूलविक्रीडितम्	(*iv*) उपजाति:		4 × 1 = 4
7. (क) त्रयाणाम् अलङ्काराणां सोदाहरणं लक्षणानि।		लक्षणाय–1 उदाहरणाय–1	3 × 2 = 6
(ख) अलङ्काराणां निर्देश:–			
(*i*) यमकम्	(*ii*) उपमा		4 × 1 = 4
(*iii*) अन्योक्ति:	(*iv*) उत्प्रेक्षा		
8. (क) 1. उत्तराणि–त्रयाणां पदानां विग्रहा: अपेक्षिता:			3 × 1 = 3
(*i*) उपात्ता विद्या येन स:	(*ii*) उपकरणानां सम्भार:		
(*iii*) माता च पिता च	(*iv*) एकं एकं प्रति		
2. उत्तराणि			
(*i*) अष्टाध्यायी	(*ii*) द्विगुसमास:	½ + ½	= 1
(*iii*) कर्मनैपुण्यम्	(*iv*) सप्तमी तत्पुरुष:	½ + ½	= 1
8. (ख) 1. निर्दिष्टपदानां प्रयोगं कृत्वा वाक्यरचना			1 + 1 + 1 = 3
2. उपपदविभक्ति प्रयोग:–'सह' इति योगे			1
(वाक्यरचना)	'नम:' इति योगे		1

9. निबन्धस्य कृते अधोलिखितरीत्या अङ्का: प्रदेया:

विषयवस्तु	4	
भाषाशुद्धि:	3	10
भाषाशैली	3	

कुल योग **100**

संस्कृत (ऐच्छिक) कक्षा - द्वादश XII

अंक विभाजन

1.	**पाठ्यपुस्तक**		40 अंक
	(क) (*i*) गद्यांश का सरलार्थ (हिन्दी/अंग्रेजी/संस्कृत भाषा में)	5	
	(*ii*) पद्यांश का सरलार्थ (हिन्दी/अंग्रेजी/संस्कृत भाषा में)	5	
	(ख) (*i*) गद्यांश की सप्रसंग व्याख्या (हिन्दी/अंग्रेजी/संस्कृत भाषा में)	5	
	(*ii*) पद्यांश की सप्रसंग व्याख्या (हिन्दी/अंग्रेजी/संस्कृत भाषा में)	5	
	(ग) (*i*) पद्यांश की पंक्ति का भावार्थ (हिन्दी/अंग्रेजी/संस्कृत भाषा में)	5	
	(*ii*) गद्यांश/नाट्यांश की पंक्ति का भावार्थ (हिन्दी/अंग्रेजी/संस्कृत भाषा में)	5	
	(घ) संस्कृत में प्रश्नोत्तर	10	
	(*i*) लघु-उत्तरीय	(3 × 2 = 6)	
	(*ii*) अति लघु-उत्तरीय	(1 × 4 = 4)	
2.	**संस्कृत साहित्य का इतिहास**		20 अंक
	(परिचयात्मक ज्ञान के प्रश्न)		
	(*i*) वैदिक साहित्य (वेद उपनिषद्)	5	
	(*ii*) रामायण, महाभारत (गीता सहित)	5	
	(*iii*) काव्य (गद्य-पद्य)	5	
	(*iv*) नाटक	5	
3.	**छन्द**		10 अंक
	(*i*) निर्धारित छन्दों की परिभाषा (लक्षण एवं उदाहरण सहित)	(3 × 2 = 6)	

(*ii*) पाठ्यपुस्तक में प्रयुक्त श्लोकों के छन्द को पहचान कर लिखना। (4 × 1 = 4)

4. **अलंकार** 10 अंक

(*i*) निर्धारित अलंकार की परिभाषा (लक्षण एवं उदाहरण सहित) (3 × 2 = 6)

(*ii*) पाठ्यपुस्तक में प्रयुक्त श्लोकों के अलंकार को पहचान कर लिखना। (4 × 1 = 4)

5. **व्याकरण** 10 अंक

(क) समास

(*i*) समस्तपदों का विग्रह एवं नाम 3

(*ii*) विग्रहित पदों का समस्तपद एवं नाम 2

(ख) (*i*) कारक विभक्ति का संस्कृत वाक्य में प्रयोग 3

(*ii*) उपपद-विभक्ति का संस्कृत वाक्य में प्रयोग 2

6. **लघु निबन्ध** 10 अंक

(संस्कृत में 15 वाक्य)

छात्रों के परिचित विषय पर

कुल अंक - 100 अंक